

עשר מילות כנגד עשר מדרגות: עשרה גוונים של ביטחון בה' כנגד עשרה גוונים של פחד

הפחד ו"השדה הסמנטי" שלו

פחד הוא תגובה נפשית ולעתים גם גופנית לתחושה של איום ושל סכנה. הפחד הוא אמצעי שניתן לבני האדם (וגם לבעלי החיים) כדי להגן על עצמם ולהמשיך לקיים את עצמם.

הפחד עצמו הוא אמצעי מולד, אך מושאי הפחד או זיהוי הגורמים המעוררים פחד הם חוויות נלמדות: ילד קטן אינו נרתע מאש עד שהוא מתנסה בכאב שגורם המגע עם האש.

המילה "פחד" בתנ"ך מציינת את תכונת הפחד הטבועה באדם ובבעל החיים מלידתו: "לְרִיק וְגִיעָה בְּלִי פֶחַד" (איוב לט טז). אך יש בתנ"ך מילים נוספות שמשמעותן פחד: "חת"; "יראה" / "מורא" / "מגור"; "דאגה"; "חרדה"; "בהלה" / "בלהה"; "בעתה"; "אימה"; "רעד" / "רעדה"; "חיל" / "חלחלה"; "פלצות".

נהוג לכנות מילים כאלה "מילים נרדפות", אולם בלשנים בני דורנו מסבירים כי לעולם מילים קרובות משמעות אינן "נרדפות" לחלוטין אלא מציינות גוונים שונים באותו "שדה סמנטי", שאחרת לא היו משמשות בשפה בוזמנית. את מידת העושר והגיוון ב"שדה סמנטי" כלשהו מייחסת הבלשנות המודרנית למידת החשיבות של אותו שדה בחיי החברה שהוא חלק מלשונה, וידועה הדוגמה של עשרות השמות בשפת האסקימואים המציינים "קרח": קרח עדין ובוהק, קרח דק ונוקשה, קרח רך ומסיס וכיוצא באלה.

נראה כי את גישתם זו של הבלשנים המודרניים הקדימו רבנינו, לפחות בכל הנוגע לפרשנות לשון התנ"ך: בפירושו לתנ"ך, מקפיד הרב המלבי"ם להדגיש את דקויות ההבדל בין מילים נרדפות, ובמבוא לפירוש הוא מסביר כי חיבורו: "א. מפרש דברי אלוקים, באופן שלא ימצא בשום מקום כפל עניין במילות שונות.

ב. שכל מילה הבאה במאמר, מוכרחת לבוא במאמר ההוא, על פי כל כללי הלשון והבדלי הנרדפים"¹.

להלן ייבחנו אפוא ההבדלים הדקים בין משמעויותיהן של מילות התנ"ך השונות המציינות פחד.

---

¹ מקרא קדש: פירוש על תנ"ך, ווארשא 1874/80

ואלה הן המילים בתנ"ך המציינות גווניים שונים של פחד:

א. "חת" – מילה המציינת פחד כתכונת אישיות של אנשים מסוימים: יש אדם מלא פחד ויש אדם שאינו פוחד כמעט: "הַעֲשׂוּ לְבַלִּי חַת" (איוב מא כה).

ב. "יראה" / "מורא" / "מגור" – מילים המציינות פחד קבוע ועמום ממהו או ממישהו שהפחד ממנו מוצדק², כלומר, פחד שהתעורר עקב ההכרה בכוחו של גורם ממשי מסוים, אך לא בהכרח משום הסכנה שבכוח זה אלא לעתים משום הגדולה והרוממות שבו, המעוררות אצל מי שחוה אותו תחושת כבוד, הערכה והערצה³: "אֵל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרִימָה כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימָךְ שָׁם" (בראשית מו ג); "וְלִכְלֵל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר עָשָׂה מִשָּׁה (דברים לד יב); כִּי תִרְבֵּ לְאֵיב, מְגוֹר מִסָּבִיב (ירמיהו ו כה).

ג. "דאגה" – מילה המציינת מחשבה של פחד, שאינה ניכרת חיצונית, מפני דבר מה קונקרטי. זהו פחד נרכש: אם אדם נכוה מאש פעם בחייו, מאז – כל אימת שהוא חש באש בקרבה רבה אליו, הוא מגיב בדאגה: "דְּאָגָה בְּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה" (משלי יב כה).

ד. "חרדה" – מילה המציינת פחד שמלווה דריכות רגשית ולעתים תחושת מחנק, קוצר נשימה, בחילה, סחרחורת, הזעה, גלי קור או חום, אך לא תמיד ניכר חיצונית באדם החרד: "וַיִּחַרְדּוּ צָחֵק חֲרָדָה גְדֹלָה עַד מְאֹד" (בראשית כז לג).

ה. "בהלה" / "בלהה" – מילים המציינות פחד פתאומי, שמונע יכולת לפעול באופן מושכל: "וְהִפְקַדְתִּי עֲלֵיכֶם בְּהִלָּה אֶת הַשְּׁחָפֹת וְאֶת הַקְּדָחֹת" (ויקרא כו טז); "וְהִנֵּה בִלְהָה בְּטָרִם בְּקָר" (ישעיהו יז יד).

ו. "בעתה" – מילה המציינת פחד פתאומי והידרכות כללית של החושים, כדי לקלוט את מירב המידע הסביבתי, אשר עלולים לגרום עיוות בהבעת הפנים ובתנוחת הגוף, מתח מוגבר של השרירים, האצה בקצב פעימות הלב, עלייה בלחץ הדם, תחושת לחץ בחזה, ויובש בפה: "וְלִעֲת מִרְפָּא וְהִנֵּה בְּעֵתָה" (ירמיהו יד יט).

ז. "אימה" – מילה המציינת פאניקה, כלומר, שיתוק בשל תחושת האדם כי אבדו לו הכלים להגן על עצמו ולהבטיח את המשך הקיום של עצמו. בעברית בת זמננו מקבילה לה המילה "סיוט": "וְהִנֵּה אִימָה חֲשָׁכָה גְדֹלָה נִפְלֶת עָלָיו" (בראשית טו יב).

ח. "רעד" / "רעדה" – מילים המציינות פחד היוצר נתק בין הדריכות לבין היכולת לפעול, ומלווה ברעד של הגוף. זהו מצב המוכר גם אצל בעלי חיים: "אֵילֵי מוֹאֵב, יֹאחֲזֵמוּ רְעַד" (שמות טו טו); "פָּחַדוּ בְּצִיּוֹן חֲטָאִים, אֶחְזָה רְעָדָה חֲנָפִים" (ישעיהו לג יד).

ט. "חיל" / "חלחלה" – מילים המציינות מצב של פחד שבו השיניים נוקשות זו לזו ותחושת הדריכות מגיעה לשיא: כשאדם רואה נחש, התגובה הגופנית שלו – זינוק מפוחד, מתרחשת עוד לפני שהוא מסוגל בכלל להעריך את האיום: "לְבִי יַחִיל בְּקַרְבִּי, וְאִימוֹת מְוֹת נִפְלוּ עָלַי" (תהלים, נה, ה); "וְלֵב נִמְסַ וּפִק בְּרַפִּים, וְחִלְחָלָה בְּכָל מְתַנִּים" (נחום ב יא).

² "הפחד הוא מדבר בלתי ידוע, ומקורו בדמיון המפחד; והמגור הוא מדבר ידוע, ומקורו הוא בהדבר עצמו" (שם, פירוש לספר איוב, פירוש לפרק ג פסוק כה)

³ ומסביר המלבי"ם: אם לפועל "ירא" מתווספת האות מ' לפני המושא העקיף – אזי הוא מציין פחד, אך אם הוא מופיע ללא האות מ' – הוא מציין כבוד, הערכה והערצה (ספר הכרמל - יאיר אור, ערך "ירא- מ – את")

י. "פלצות" – מילה המציינת פחד אימים, שבו השערות סומרות כמו אצל חתול המאויים על ידי כלב:
"וְאִם זָכַרְתִּי וְנִבְהַלְתִּי, וְאַחַז בְּשָׂרֵי פְלָצוֹת" (איוב כא ו).

הביטחון בה' ו"השדה הסמנטי" שלו

על פי התפיסה היהודית, הפחד הוא תגובה טבעית לאדם אך האדם המאמין יראה בו סימן שמעבר לתחושה הבלתי נעימה – סימן מאת ה' לכך שיש לבטוח בה' כדי להתגבר על הפחד: "וכן היה ענין יעקב כי אם היה בלתי ירא ולא מפחד מעשו שיהרגו ויהרוג את נשיו ובניו הנה בלכתו אליו לא היה מורה על בטחונו בשם ית' וביעודיו"⁴.

והנה, כפי שהתנ"ך עשיר בביטויים המציינים גוונים שונים של פחד – כך הוא עשיר בביטויים המציינים סוגים שונים של ביטחון בה'.

וכך מסביר רבנו בחיי יוסף אבן פקודה: "ומצאנו עניין הביטחון בלשון הקודש מליצים בעדו בעשר מילות, כנגד עשר המדרגות האלה. והם: מבטח משען תקוה מחסה תוחלת חכוי סמיכה סבר מסעד כסל"⁵.

כיוון שהעברית התנ"כית עשירה כל כך בציונים של גוני פחד שונים, וכיוון שהעברית היא שפת האמונה היהודית המבוססת על ביטחון בה' – נראה כי ניתן לתאר את עשרת הביטויים הרווחים של ביטחון בה', כפי שצוינו על ידי רבנו בחיי יוסף אבן פקודה, כעשרה סוגים של התמודדות אמונית עם סוגי הפחד שנסקרו לעיל.

להלן ייבחנו אפוא ההבדלים הדקים בין משמעויותיהן של מילות התנ"ך השונות המציינות ביטחון בה' והמענה שלהן למשמעויות השונות של המילים המציינות פחד.

הביטחון בה' לגוניו – להתמודדות עם הפחד לגוניו

א. "תקווה" – מילה המציינת ציפייה להתרחשות חיובית, למרות שהתרחשות כזאת אינה מובטחת לאדם לגמרי, ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "חת": "בְּמֹות אֶדָם רָשָׁע, תֵּאבֵד תִּקְוָה" (משלי יא ז).

ב. "תוחלת" – מילה המציינת תקווה רבה מאוד, ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילים "מורא" / "יראה" / "מגור": "תוֹחֵלֶת צְדִיקִים שְׂמֹחָה, וְתִקְוֹת רָשָׁעִים תֵּאבֵד" (משלי י כח).

ג. "משען" – מילה המציינת היתמכות מודעת בישות שהבטיחה את "משענה", ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "דאגה"⁶: "וַיְהִי ה' מְשַׁעַן לִי (שמואל ב' כב יט).

⁴ ר' יצחק אברבנאל, על תורה, בראשית לב ח:

https://www.sefaria.org.il/Abarbanel_on_Torah?lang=he

⁵ חובות הלבבות, סוף 'שער הביטחון', מהדורת האינטרנט בעריכת יהודה אייזנברג:

<http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/hovot/4a-2.htm>

⁶ "כבר אמר החכם (שלמה המלך): העבר אין, העתיד עדין, דאגה מנין, קום שתה יין. שאם הדבר כבר עבר מה יועיל בדאגה, האם יוכל להשיבו, ולא די לו רעת הרעה שארע לו אלא שיוסיף רעת הדאגה וחיי צער יחיה יסיחנו מדעתו. ואם הוא דבר שעתיד להיות, אם יש תקנה יעשה התקנה, ואם לא יש תקנה מה יועיל בדאגה, יבטח בשם ה' וישען באלקיו" (רבי אליעזר פאפו, פלא יועץ, אות ד', דאגה, מכון הכתב ירושלים תשנ"ג)

ד. "סמיכה" – מילה המציינת היסמכות, כלומר הישענות אינסטינקטיבית ולא מודעת, בכל הכוח, על ישות שהאדם מרגיש כי כל קיומו והווייתו בעולם תלויים בה, ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "חרדה": "הְשִׁיבָה לִי שֶׁשׁוֹן וְשֶׁעָדָּ; וְרוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי" (תהלים נא יד).

ה. "מבטח" – מילה המציינת אמון, ועל כן מתאים להתמודדות עם הפחד המצוין במילים "בהלה" / "בלהה": "מִבְּטַח כָּל קִצְוֵי אֶרֶץ, וְגַם רְחֻקִים" (תהלים סה ו).

ו. "מחסה" – מילה המציינת תחושת מסתור, מקום מוגן, מקלט, ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "בעתה": "כִּי הִיִּיתָ מְחֻסָּה לִי; מִגְדֹּל עַז מִפְּנֵי אוֹיֵב" (תהלים סא ד).

ז. "חיכוו" – מילה המציינת תחושה ברורה של ישועה קרובה והמתנה להגעתה, ועל כן מתאימה להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "אימה": "עֵינַי לֹא רָאִתָּה, אֱלֹהִים זֹלַתָּדָּ יַעֲשֶׂה לְמַחְכָּה לִּי" (ישעיהו סד ג).

ח. "שבר" (שי שמאלית) – מילה המציינת ביטחון גדול של האדם בהיות ה' כל יכול ושמן מתהווה הכל⁷, ועל כן מתאים להתמודדות עם הפחד המצוין במילים "רעד" / "רעדה": "אֲשָׁרֵי שָׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ: שִׁבְרוּ עַל ה' אֱלֹהָיו" (תהלים קמו ה).

ט. "מסעד" – מילה הנגזרת מהמילה "סעד" שפירושה עזר ותמיכה ומציינת מקור סעד, מקור תמיכה, ועל כן מתאים להתמודדות עם הפחד המצוין במילים "חיל" / "חלחלה": "יִשְׁלַח עֲזָרָךְ מִקִּדְשׁ; וּמִצִּיּוֹן יִסְעֶדְךָ" (תהלים כ ג).

י. "כסל" – מילה הנגזרת מהמילה "כסיל" ומציינת ביטחון בה' גם כשהאדם עצמו חסר אונים לגמרי ואין לו החוכמה לעשות מעשה כדי להינצל מן הרע, ועל כן מתאים להתמודדות עם הפחד המצוין במילה "פלצות": "כִּי ה' יִהְיֶה בְּכִסְלְךָ וְשָׁמַר רִגְלְךָ מִלִּכְד" (משלי ג כו).

סיכום דבר

היהודי המאמין והבוטח בה' אינו אמור לפחד ולדאוג: "לֹא תִירָא מִפֶּחַד לְיָלָה, מִחַץ יַעֲוֹף יוֹמִים" (תהלים, צ"א, ה').

הגר"א מלמד כי "לְהִיּוֹת בְּה' מִבְּטַחְךָ" (משלי כב, יט) הוא הכללה של כל תרי"ג מצוות: "לפי שיעקר הכל הוא הביטחון השלם, והוא כלל כל המצוות"⁸. עוד מלמד הוא, כי האמונה היא מילה שמשמעותה הנרחבת כוללת גם "ביטחון בה'", וזאת על פי הפסוק "וְצִדִיק בְּאִמּוֹנָתוֹ יִחְיֶה" (חבקוק ב ד): "בא חבקוק והעמידן (את כל המצוות) על ה' והוא הביטחון כמ"ש וצדיק באמונתו יחיה... מידת הביטחון שהוא מגן לבל יכשלו בשאר המצוות כי כולן כלולין במידה זו"⁹.

עם זאת, התני"ך אינו מתעלם ממצבים של פחד לסוגיו, והעברית התני"כית אפילו מייחדת מילים ייחודיות לגוונים אלו. עיון במגוון המילים המציינות בתני"ך פחד מלמד על הקבלה בגוני המשמעות שלהן לגוני המשמעות של המילים המציינות ביטחון בה' – וניתן לראות במגוון השני מענה "אחד לאחד" למגוון הראשון, כך שסוגים שונים של ביטחון בה' נועדו לשמש מענה לסוגים שונים של פחד.

⁷ על פי שלמה אהרן ווערטהיימער, באור שמות הנרדפים שבתני"ך, חלק שלישי, ירושלים חרצ"ב, עמ' צא-צב

⁸ משלי עם ביאור הגר"א, משלי כב יט, עמ' 132, הוצאת יופי

⁹ שם, משלי ל ה, עמ' 170